

TIJORAT BANKLAR AKTIVLARI SAMARADORLIGINING KONSEPTUAL ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH VA AMALIYOTDAGI MAVJUD MUAMMOLAR

IMPROVING THE CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF COMMERCIAL BANK ASSET EFFICIENCY AND EXISTING PROBLEMS IN PRACTICE

¹Ibrohimov Davronbek
Muhammadi o'g'li

¹Renessans ta'lim universiteti "Iqtisodiyot" kafedrası v.b. dotsenti, Phd.

Annotatsiya Abstract

Uzb. - Ushbu maqolada tijorat banklari aktivlari samaradorligini oshirishning konseptual asoslari va ularni boshqarishning zamonaviy mexanizmlari tadqiq etilgan. Muallif tomonidan bank aktivlarining sifatiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinib, amaliyotda uchrayotgan tizimli muammolar, xususan, kredit konsentratsiyasi va muammoli aktivlarning kelib chiqish sabablari yoritilgan. Tadqiqot davomida aktivlar samaradorligini baholashda xalqaro tajriba va riskka yo'naltirilgan yondashuvlardan foydalanish zarurligi asoslab berilgan. Maqola yakunida tijorat banklari aktivlarini diversifikatsiya qilish va raqamli texnologiyalar yordamida monitoring tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar berilgan.

Eng. - This article explores the conceptual framework for enhancing the efficiency of commercial bank assets and modern management mechanisms. The author analyzes factors affecting the quality of bank assets and highlights systemic issues encountered in practice, specifically the causes of credit concentration and non-performing assets. The study substantiates the necessity of employing international experience and risk-oriented approaches in assessing asset efficiency. The article concludes with scientific and practical recommendations for diversifying commercial bank assets and improving monitoring systems through digital technologies.

Kalit so'zlar: Keywords:

❖ *tijorat banklari, bank aktivlari, samaradorlik, risk-menejment, kredit portfeli, likvidlilik, diversifikatsiya, muammoli aktivlar, aktiv-passiv boshqaruvi.*

❖ *commercial banks, bank assets, efficiency, risk management, loan portfolio, liquidity, diversification, non-performing assets, asset-liability management.*

Kirish.

Zamonaviy iqtisodiy munosabatlar tizimida tijorat banklari nafaqat moliyaviy vositachi, balki iqtisodiy o'sishning asosiy drayveri sifatida namoyon bo'lmoqda. Bugungi kunda bank tizimi barqarorligini ta'minlash va uning raqobatbardoshligini oshirish bevosita aktivlar samaradorligini konseptual jihatdan

qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Bank aktivlari samaradorligi tushunchasi faqatgina ma'lum bir davr ichida olingan foyda bilan cheklanib qolmay, balki aktivlarning sifati, likvidlilik, risk darajasi va ularning kapital bilan mutanosibligini o'z ichiga olgan murakkab iqtisodiy toifadir. Global moliyaviy beqarorlik va texnologik o'zgarishlar sharoitida

aktivlarni boshqarishning an'anaviy usullari o'z dolzarbligini yo'qotib, o'rnini ko'proq moslashuvchan va riskka yo'naltirilgan strategik yondashuvlarga bo'shatib bermoqda.

Tijorat banklari aktivlarining samaradorligini oshirishda konseptual asoslarning o'rni shundaki, ular bankning uzoq muddatli rivojlanish traektoriyasini belgilab beradi. Aktivlarni boshqarishda risk va daromadlilik o'rtasidagi optimal nisbatni topish bank menejmentining bosh maqsadi hisoblanadi. Biroq, amaliyotda aktivlar tarkibini shakllantirishda bir qator tizimli muammolar va ziddiyatlar yuzaga kelmoqda. Xususan, iqtisodiyotni kreditlash hajmining kengayishi ko'pincha aktivlar sifatining pasayishi va muammoli kreditlar ulushining ortishi bilan kuzatiladi. Bu esa banklarning moliyaviy barqarorligiga putur yetkazib, ularni qo'shimcha zaxiralar shakllantirishga va natijada daromadlilikning pasayishiga majbur qiladi.

Hozirgi bosqichda bank aktivlarini boshqarishdagi muhim muammolardan biri – bu aktivlar konsentratsiyasi va diversifikatsiya darajasining pastligidir. Ko'p hollarda banklar o'z mablag'larini iqtisodiyotning cheklangan tarmoqlariga yoki yirik mijozlar guruhiga yo'naltiradilar, bu esa tashqi shoklar va tarmoq inqirozlari vaqtida bankning zaifligini oshiradi. Shuningdek, bank aktivlarining muddatli tuzilmasi va resurs bazasining muddatlari o'rtasidagi nomutanosiblik likvidlilik riskini keltirib chiqaradi. Ushbu holat banklarni qisqa muddatli resurslar hisobidan uzoq muddatli loyihalarni moliyalashtirishga majbur etadi, bu esa to'lov qobiliyatini saqlab turishda qiyinchiliklar tug'diradi.

Shu bilan birga, bank amaliyotida aktivlar samaradorligini baholashning metodologik asoslari ham takomillashtirishga muhtoj. Ko'pgina mahalliy banklar hali ham faqat an'anaviy rentabellik ko'rsatkichlariga tayangan holda qaror qabul qilmoqdalar, vaholanki, xalqaro bank amaliyotida kapitalning riskka moslashtirilgan

daromadlilik kabi zamonaviy baholash mezonlari keng qo'llanilmoqda. Bunday ilg'or uslubiyatlarning yetarlicha joriy etilmagani aktivlarning haqiqiy samaradorligini xolis baholash imkonini bermaydi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari ham bank aktivlarini boshqarish tizimiga yangi talablarni qo'ymoqda. Intellektual tahlil tizimlari, masofaviy xizmat ko'rsatish va kreditlash jarayonlarini avtomatlashtirish aktivlar aylanuvchanligini tezlashtirish va operatsion xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi. Biroq, texnologiyalarni joriy etishdagi texnik va kadrlar bilan bog'liq cheklovlar banklarning aktivlar samaradorligini yangi bosqichga olib chiqishiga to'sqinlik qilmoqda.

Tijorat banklari aktivlari samaradorligining konseptual asoslarini takomillashtirish nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki bank tizimining istiqboldagi barqarorligini ta'minlovchi amaliy zaruriyatdir. Bu jarayonda aktivlar sifatini oshirish, risklarni boshqarishning zamonaviy usullarini qo'llash va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish orqali banklarning moliyaviy salohiyatini mustahkamlash lozim bo'ladi. Mazkur muammolarni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar tijorat banklarining milliy iqtisodiyotdagi rolini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi.

Tijorat banklari aktivlari samaradorligi va ularning sifatini boshqarish masalalari mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan keng ko'lamda tadqiq etib kelinmoqda. O'zbekistonda bank tizimini isloh qilish va uning barqarorligini ta'minlash borasidagi ilmiy izlanishlarda aktivlar tarkibini optimallashtirish masalasi markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Xususan, iqtisodchi olim Sh. Abdullayeva bank ishi va aktivlar monitoringi masalalariga to'xtalar ekan, bank aktivlarining sifati bevosita bankning likvidlilik va to'lov qobiliyatiga ta'sir etuvchi

bosh omil ekanligini ta'kidlaydi [1]. Uning qarashlarida kredit portfelini tasniflash va ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi zaxiralarni shakllantirishning ilmiy asoslariga alohida urg'u beriladi.

Shu bilan birga, bank aktivlari daromadlilikini oshirish va ularni boshqarishning zamonaviy mexanizmlari bo'yicha iqtisodchi olim A. Omonov tomonidan salmoqli tadqiqotlar olib borilgan [2]. Uning ilmiy xulosalariga ko'ra, tijorat banklarining aktivlarini boshqarish strategiyasi bankning resurs bazasi bilan uzviy bog'liq bo'lishi lozim. Olim bank aktivlari samaradorligini oshirishda aktiv-passivlarni boshqarishning zamonaviy usullarini joriy etish, ayniqsa, foizli marjani barqaror saqlash va investitsion aktivlar ulushini ko'paytirish orqali daromad bazasini diversifikatsiya qilish zarurligini asoslab beradi.

Yana bir mahalliy tadqiqotchi F. Mullajonov bank tizimining barqarorligini oshirishda aktivlar sifatini xalqaro standartlar asosida baholash masalalariga e'tibor qaratadi. Uning ilmiy ishlarida aktivlar samaradorligi faqatgina ichki omillar emas, balki makroiqtisodiy barqarorlik va tartibga soluvchi organlarning talablari bilan ham belgilanishi qayd etiladi [3]. Ayniqsa, aktivlarning risk darajasini kamaytirishda garov ta'minotining roli va kredit risklarini baholashning skoring tizimlarini takomillashtirish bo'yicha bergan takliflari amaliy ahamiyati bilan ajralib turadi.

Shuningdek, iqtisodchi olimlar U. Azizov va B. Berdiyarovlarning ilmiy izlanishlarida bank aktivlari samaradorligini oshirishda innovatsion yondashuvlar va raqamli texnologiyalarni joriy etish masalalari tahlil qilingan. Ular bank aktivlarini boshqarishda sun'iy intellekt va masofaviy bank xizmatlarining rolini yuqori baholab, bu orqali operatsion xarajatlarni kamaytirish va aktivlar aylanuvchanligini tezlashtirish mumkinligini isbotlashga harakat qiladilar [4, 5]. Ushbu olimlarning qarashlari bank aktivlarini boshqarishning konseptual asoslarini raqamli

iqtisodiyot talablariga moslashtirish zarurligini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, o'zbek olimlarining tadqiqotlari mahalliy bank tizimi xususiyatlarini hisobga olgan holda, aktivlar samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy jihatlarini qamrab oladi. Ularning ilmiy qarashlari tijorat banklari aktivlarini boshqarishdagi mavjud muammolarni bartaraf etish va bank faoliyatini transformatsiya qilish jarayonlarida muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda. Biroq, jahon moliya bozorlaridagi yangi trendlar va geosiyosiy o'zgarishlar ushbu sohada doimiy izlanishlar olib borishni va mahalliy olimlarning yondashuvlarini yangi amaliy yechimlar bilan boyitishni taqozo etmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tijorat banklari aktivlari samaradorligini oshirishning konseptual asoslarini takomillashtirishga qaratilgan ushbu tadqiqotning metodologik asosini dialektik bilish, tizimli yondashuv va iqtisodiy tahlilning fundamental tamoyillari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida nazariy xulosalarning amaliy natijalar bilan uzviyligini ta'minlash maqsadida qiyosiy tahlil, mantiqiy izchillik, induksiya va deduksiya usullaridan keng foydalanildi. Bunda bank aktivlarini boshqarishga oid mavjud nazariy qarashlarning mantiqiy davomi sifatida, hozirgi bozor sharoitidagi o'zgarishlar iqtisodiy jihatdan baholandi.

Mazkur izlanishning obykti sifatida O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari faoliyati tanlab olingan bo'lib, ularning aktivlari tarkibi va sifat ko'rsatkichlari tadqiqotning asosiy predmetini tashkil etadi. Ma'lumotlar bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy statistik hisobotlari, tijorat banklarining yillik moliyaviy natijalari hamda xalqaro reyting agentliklarining tahliliy ma'lumotlaridan foydalanildi. Iqtisodiy jarayonlarni o'rganishda miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari o'rtasidagi

bog'liqlikni aniqlash uchun guruhlashtirish va dinamik qatorlar tahlili usullari qo'llanildi.

Tadqiqot doirasida bank aktivlari samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashda tizimli tahlil usulidan foydalanilgan holda, ichki va tashqi omillarning o'zaro ta'siri o'rganildi. Aktivlar sifatini baholashda xalqaro miqyosda tan olingan metodikalar hamda milliy bank tizimining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda ishlab chiqilgan yondashuvlar o'zaro qiyoslandi. Bu esa amaliyotdagi mavjud muammolarni faqatgina yuzaki emas, balki ularning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini bilan birgalikda konseptual jihatdan tadqiq etish imkonini berdi.

Shu bilan birga, bank aktivlari samaradorligini oshirishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilashda ilmiy prognozlashtirish va ekspert baholash usullaridan foydalanildi. Bunda raqamli transformatsiya jarayonlarining bank aktivlari aylanuvchanligi va daromadlilikiga ta'siri modellashtirildi. Tadqiqot metodologiyasining bunday majmuaviy xarakteri olingan xulosalarning asoslanganligini va tijorat banklari faoliyatida qo'llash uchun yaroqliligini ta'minlaydi. Umuman olganda, qo'llanilgan usullar to'plami bank aktivlarini boshqarishning nazariy-metodologik bazasini takomillashtirish va amaliy muammolarni hal etish bo'yicha ilmiy takliflar ishlab chiqish uchun xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Tijorat banklari aktivlarining hozirgi holatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda bank tizimining jami aktivlari hajmida barqaror o'sish dinamikasi kuzatilmoqda. Biroq, miqdoriy ko'rsatkichlarning oshishi har doim ham sifat ko'rsatkichlarining yaxshilanishi bilan parallel ravishda kechmayapti. Aktivlar tarkibini o'rganish natijasida ma'lum bo'ldiki, bank aktivlarining asosiy qismi hali ham kredit portfeli hissasiga to'g'ri kelmoqda. Bu holat banklarning

daromad olishi uchun keng imkoniyat yaratsada, ikkinchi tomondan, bank tizimining kredit risklariga ta'sirchanligini oshirmoqda. Ayniqsa, kredit portfelida qaytmaslik xavfi bo'lgan aktivlar ulushining o'zgarishi aktivlar rentabelligi ko'rsatkichiga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatayotgani aniqlandi.

Banklarning aktivlari samaradorligini baholashda aktivlar rentabelligi va sof foizli marja ko'rsatkichlari o'rtasidagi korrelyatsiya tahlil qilinganda, resurs bazasining qiymati ortib borishi sharoitida daromadlilikni saqlab qolish murakkablashib borayotgani namoyon bo'ldi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, aktivlar samaradorligi nafaqat foizli daromadlar, balki operatsion xarajatlarni optimallashtirish darajasiga ham bog'liq. Xususan, raqamli bank xizmatlarini joriy etgan va jarayonlarni avtomatlashtirgan banklarda aktivlar aylanuvchanligi nisbatan yuqori va xarajatlar ulushi pastroq ekanligi kuzatildi. Bu esa bank aktivlari samaradorligini oshirishda texnologik omilning ahamiyati naqadar yuqoriligini isbotlaydi.

Amaliyotdagi mavjud muammolarni o'rganish natijasida aktivlar diversifikatsiyasining pastligi eng zaif nuqtalardan biri ekanligi aniqlandi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, banklar tomonidan ajratilayotgan kreditlarning ma'lum bir yirik tarmoqlarda konsentratsiyalashuvi tizimli risklarni keltirib chiqarmoqda. Shuningdek, muddati o'tgan debitorlik qarzdorliklari va garov ta'minotining likvidlilik darajasi pastligi aktivlar sifatining yomonlashishiga sabab bo'luvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'ldi. Aktivlarni boshqarishning konseptual asoslarini takomillashtirish doirasida olib borilgan izlanishlar shuni ko'rsatadiki, risklarni baholashda faqatgina o'tgan davr ma'lumotlariga tayanish emas, balki kelajakdagi ehtimoliy shoklarni hisobga oluvchi prognoz modellaridan foydalanish zarur.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, bank aktivlari samaradorligini yangi bosqichga olib chiqish uchun aktiv-passivlarni boshqarish

siyosatini tubdan qayta ko‘rib chiqish lozim. Tahlil jarayonida aktivlar daromadlilikini oshirishning asosiy zaxirasi sifatida nofoizli daromad keltiruvchi aktivlar ulushini ko‘paytirish va kredit risklarini boshqarishda sun‘iy intellektga asoslangan skoring tizimlaridan kengroq foydalanish ekanligi aniqlandi. Bunday yondashuv banklarga

nafaqat aktivlar hajmini oshirish, balki ularning sifatini saqlab qolgan holda barqaror rentabellikka erishish imkonini beradi. Umuman olganda, olib borilgan tahlillar bank aktivlarini boshqarishning nazariy va amaliy jihatlarini integratsiya qilish orqali tizimli muammolarni hal etish imkoniyatlarini asoslab beradi.

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklari aktivlari tarkibi va samaradorlik ko‘rsatkichlarining 2021–2026 yillardagi dinamikasi*

Ko‘rsatkichlar nomi	2021 y.	2022 y.	2023 y.	2024 y.	2025 y.	2026 y. (prognoz)
Jami aktivlar hajmi (trln. so‘m)	444,7	556,7	652,1	745,2	860,4	985,0
Kredit qo‘yilmalari (trln. so‘m)	321,6	382,1	471,4	535,8	620,5	715,2
Muammoli kreditlar ulushi (NPL) (%)	5,2	3,6	3,5	4,2	3,8	3,4
Aktivlar rentabelligi (ROA) (%)	2,1	2,5	2,8	2,4	2,7	3,0
Kapital rentabelligi (ROE) (%)	11,4	15,6	18,3	16,8	19,2	21,5
Likvidli aktivlar ulushi (%)	17,4	21,2	19,8	18,2	19,5	20,0
Sof foizli marja (%)	5,4	5,8	5,1	4,7	4,9	5,2

*O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining yillik hisobotlari va muallifning istiqbolli rivojlanish tendensiyalari asosidagi hisob-kitoblari.

Jadvalda keltirilgan 2021–2026-yillar kesimidagi ko‘rsatkichlar tijorat banklari aktivlarining nafaqat miqdoriy o‘shishini, balki sifat jihatidan transformatsiya bo‘layotganligini ham namoyon etadi. Tahlil davrida jami aktivlar hajmi 444,7 trillion so‘mdan 2026 yilga kelib 985 trillion so‘mgacha, ya‘ni ikki barobardan ziyodga o‘shishi kuzatilmoqda. Bunday jadal o‘shish sur‘atlari mamlakat iqtisodiyotining bank sektori orqali qayta moliyalashtirish darajasi yuqoriligini va banklarning investitsion jozibadorligi saqlanib qolayotganini tasdiqlaydi.

Biroq, aktivlar tarkibidagi kredit qo‘yilmalarining jami aktivlardagi ulushi hamon yuqoriligicha qolmoqda. 2024-yilda muammoli kreditlar (NPL) ulushining 4,2 foizgacha ko‘tarilishi aktivlar samaradorligiga to‘sqinlik qiluvchi asosiy muammolardan biri sifatida namoyon bo‘ldi. Bu holat banklarning kredit risklarini boshqarish tizimida hali ham zaif nuqtalar borligini va tashqi iqtisodiy shoklarga nisbatan

aktivlar sifatining ta‘sirchanligini ko‘rsatadi. Lekin 2025–2026-yillarga kelib ushbu ko‘rsatkichning 3,4 foizgacha pasayishi prognoz qilinayotgani, banklar tomonidan aktivlarni sog‘lomlashtirish va raqamli monitoring tizimlarini joriy etish bo‘yicha ko‘rilayotgan choralarning samarasi sifatida baholanishi mumkin.

Aktivlar rentabelligi (ROA) va kapital rentabelligi (ROE) ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi dinamika bank boshqaruvining moliyaviy samaradorligini ifodalaydi. 2024-yildagi rentabellikning biroz pasayishi (ROA 2,4 foiz) bank sektoridagi raqobatning kuchayishi va likvidlilikni saqlash xarajatlarining ortgani bilan izohlanadi. Ammo 2026-yilga borib ROA ko‘rsatkichining 3,0 foizga, ROE esa 21,5 foizga yetishi kutilayotgani, tijorat banklari aktivlarini boshqarishda konseptual jihatdan “miqdordan sifatga” o‘tish bosqichi boshlanganligidan dalolat beradi.

Sof foizli marjaning 2024-yildagi pasayishidan so‘ng qayta tiklanish tendensiyasi (2026-yilda 5,2 foiz) banklarning resurs

bazasini optimallashtirish va foizsiz daromad keltiruvchi aktivlar ulushini oshirish hisobiga amalga oshishi kutilmoqda. Likvidli aktivlar ulushining 20 foiz atrofida barqarorlashuvi esa banklarning to'lov qobiliyati va daromadlilik o'rtasidagi maqbul muvozanatni topganligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, tijorat banklari aktivlari

samaradorligini oshirish uchun faqatgina kredit hajmini oshirish yetarli emas. Aktivlarni boshqarishning konseptual asoslarini takomillashtirish doirasida risk-menejmentni raqamlashtirish, muammoli aktivlar bilan ishlashning zamonaviy usullarini qo'llash va aktivlar diversifikatsiyasini ta'minlash kelgusidagi barqaror o'sishning kaliti bo'lib xizmat qiladi.

2-jadval

Tijorat banklari aktivlari samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar va ularni takomillashtirish yo'nalishlari*

Omillar guruhi	Ta'sir etuvchi asosiy ko'rsatkichlar	Samaradorlikni pasaytiruvchi omillar (Muammolar)	Takomillashtirish bo'yicha konseptual takliflar
<i>Ichki iqtisodiy omillar</i>	<i>Aktivlar tarkibi, kredit siyosati, depozitlar qiymati</i>	<i>Aktivlarning past diversifikatsiyasi, qisqa muddatli resurslar ulushining ko'pligi</i>	<i>Aktiv va passivlar muddatlarini mutanosiblashtirish (GAP tahlilini kuchaytirish)</i>
<i>Texnologik omillar</i>	<i>Raqamli bank xizmatlari, avtomatlashtirilgan skoring tizimlari</i>	<i>Monitoring jarayonida inson omilining yuqoriligi, eskirgan andarrayting tizimlari</i>	<i>Kredit risklarini baholashda sun'iy intellekt va Big Data tahlilini joriy etish</i>
<i>Tashqi muhit omillari</i>	<i>Inflyatsiya darajasi, qayta moliyalash stavkasi, iqtisodiy o'sish sur'ati</i>	<i>Bozor foiz stavkalarining o'zgaruvchanligi, mijozlar to'lov qobiliyatining pasayishi</i>	<i>Foiz riskini xejirlash mexanizmlarini qo'llash va stress-testlar sifatini oshirish</i>
<i>Boshqaruv va risk omillari</i>	<i>Kapital yetarliligi, riskka moslashtirilgan foyda (RAROC)</i>	<i>Risk-menejment tizimining faqat nazorat funksiyasi bilan cheklanib qolganligi</i>	<i>Bazel III standartlari asosida riskka yo'naltirilgan boshqaruv modeliga o'tish</i>
<i>Institutsional omillar</i>	<i>Qonunchilik bazasi, kredit axboroti almashinuvi</i>	<i>Garov mulkini realizatsiya qilishdagi huquqiy qiyinchiliklar</i>	<i>Muammoli aktivlarni boshqarishning huquqiy va bozor mexanizmlarini soddalashtirish</i>

*Mualif tomonidan tijorat banklari boshqaruv tizimi tahlili asosida ishlab chiqilgan.

Yuqorida keltirilgan 2-jadval ma'lumotlari tijorat banklari aktivlari samaradorligi faqatgina ichki qarorlar emas, balki murakkab tashqi va institutsional omillar majmuasi ta'sirida shakllanishini ko'rsatadi. Omillarning guruhlashtirilgan tahlili shuni namoyon etadiki, hozirgi sharoitda bank aktivlarini boshqarishning an'anaviy modellari yangicha texnologik va risk-menejment yondashuvlariga muhtoj.

Ichki iqtisodiy va boshqaruv omillari tahlili shuni ko'rsatadiki, aktivlar samaradorligining pasayishi ko'p hollarda aktiv va passivlar muddatlari o'rtasidagi nomutanosiblik bilan bog'liq. Jadvalda qayd etilgan GAP tahlilini kuchaytirish taklifi

banklarga foiz riskini kamaytirish va likvidlilikni barqaror saqlash imkonini beradi. Ayniqsa, RAROC (riskka moslashtirilgan foyda) konsepsiyasining joriy etilishi bank boshqaruviga har bir faol operatsiyaning kapital yetarliligiga ta'sirini aniq hisoblash va resurslarni eng yuqori daromad keltiruvchi past riskli sohalarga yo'naltirish imkonini beradi.

Texnologik omillar guruhida esa monitoring jarayonida inson omilining yuqoriligi asosiy muammo sifatida ajralib turadi. Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, kredit ajratish va uning qaytariluvchanligini nazorat qilishda sun'iy intellekt hamda Big Data texnologiyalaridan foydalanish aktivlar sifatini

tubdan yaxshilaydi. Bu nafaqat operatsion xarajatlarni tejaydi, balki muammoli aktivlarning (NPL) erta bosqichlarda yuzaga kelishini prognoz qilish orqali bankning ehtimoliy yo'qotishlarini minimallashtiradi.

Tashqi muhit va institutsional omillar ta'sirini baholashda bozordagi foiz stavkalarining o'zgaruvchanligi va garov ta'minoti bilan bog'liq huquqiy muammolar bank aktivlari harakatchanligini cheklayotgani aniqlandi. Jadvalda taklif etilgan foiz riskini xejirlash va muammoli aktivlarni boshqarishning bozor mexanizmlarini joriy etish banklarga tashqi iqtisodiy beqarorlik sharoitida ham aktivlar rentabelligini saqlab qolishga xizmat qiladi.

2-jadvalda keltirilgan omillarning o'zaro bog'liqligi shuni ko'rsatadiki, aktivlar samaradorligini oshirish faqatgina kredit hajmini ko'paytirish bilan emas, balki Bazel III standartlari asosida risklarni majmuaviy boshqarish va bank faoliyatini to'liq raqamlashtirish orqali amalga oshishi lozim. Ushbu yondashuv tijorat banklariga o'z aktivlarining sifatini saqlagan holda uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikka erishish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar.

Tijorat banklari aktivlari samaradorligining konseptual asoslarini takomillashtirish va amaliyotdagi mavjud muammolarni tadqiq etish natijasida bir qator ilmiy xulosalarga kelindi. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, bank aktivlarining samaradorligi faqatgina miqdoriy o'sish yoki foyda hajmi bilan emas, balki riskka moslashtirilgan daromadlilik va aktivlarning sifat tarkibi bilan belgilanadi. Jadval ma'lumotlari tasdiqlaganidek, bank aktivlari hajmining jadal o'sishi sharoitida muammoli kreditlar ulushining tebranishi va sof foizli

marjaning pasayish tendensiyasi aktivlarni boshqarishda yangicha yondashuvlarni taqozo etmoqda. Aktivlar konsentratsiyasining yuqoriligi va tashqi iqtisodiy omillarga ta'sirchanlik bank barqarorligiga xavf soluvchi asosiy tizimli muammolar sifatida aniqlandi.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish va aktivlar samaradorligini oshirish maqsadida bir qator ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi. Avvalo, tijorat banklari faoliyatida aktiv va passivlarni boshqarishning zamonaviy mexanizmlarini kuchaytirish, bunda nafaqat likvidlilikni saqlash, balki resurs bazasining muddatli tuzilmasini aktivlar rentabelligiga moslashtirish lozim. Kredit portfelining tarmoqlar va mijozlar kesimida diversifikatsiya qilinishi tizimli risklarni kamaytirishning bosh garovi hisoblanadi. Shuningdek, bank amaliyotiga riskka yo'naltirilgan boshqaruv modellarini, xususan, kapitalning riskka moslashtirilgan daromadlilik ko'rsatkichlarini joriy etish, har bir aktiv turining bank moliyaviy holatiga real ta'sirini baholash imkonini beradi.

Bundan tashqari, bank aktivlari monitoringi va risk-menejment jarayonlarini to'liq raqamlashtirish zarur. Kredit ajratish jarayonida inson omilini kamaytirish maqsadida sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahliliga asoslangan skoring tizimlaridan foydalanish muammoli aktivlar vujudga kelishining oldini olishda yuqori samara beradi. Shu bilan birga, investitsion faoliyatni kengaytirish va daromad manbalarini diversifikatsiya qilish orqali sof foizli marjaning pasayishini kompensatsiya qilish mumkin. Ushbu takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi tijorat banklari aktivlarining sifatini tubdan yaxshilashga, ularning rentabelligini oshirishga va milliy bank tizimining xalqaro moliya bozorida raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi. Darslik. Toshkent: «Iqtisod-Moliya», 2017. – 732 b.*

2. Omonov A.A. *Tijorat banklari aktivlari va passivlarini boshqarish. O'quv qo'llanma.* Toshkent: «Moliya», 2016. – 212 b.
3. Mullajonov F.M. *O'zbekiston bank tizimi: islohotlar va natijalar. Tahliliy to'plam.* Toshkent: «O'zbekiston», 2018. – 240 b.
4. Azizov U.U. *Tijorat banklarida aktivlar sifatini boshqarish mexanizmini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati.* Toshkent, 2019. – 54 b.
5. Berdiyarov B.T. *Tijorat banklarining resurs bazasini mustahkamlash va investitsion faolligini oshirish. Monografiya.* Toshkent: «Fan», 2020. – 186 b.